	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: Бесінші</p>
---	---	--------------------------------------	-----------------------------

5. Өзіне тән түрлену жүйесі, грамматикалық категорияларының болмауына қарамастан, орынбасар сөз табы қызметінде түрлене алады.

6. Мағыналық ерекшеліктерінің ішкі сипатына қарай олар жеті түрге бөлінеді.

Бақылау сұрақтары:

1. Сан есімдердің семантика-морфологиялық топтары

Дәріс бойынша әдістемелік нұсқау

Дәріс мәтінінде келтірілген тұжырымдар негізінде сан есімнің сөз табы ретіндегі ерекшелігі, морфологиялық сипаты, мағыналық топтары, басқа сөз таптарымен байланысы туралы қосымша ақпарат алу, дәріс мәтінінде келтірілген тұжырымдар негізінде есімдіктің сөз табы ретіндегі өзіндік ерекшеліктері мен белгілері, орынбасар сөз қызметіндегі түрлену сипаты, қолданысы мен тұлғалық белгілеріне қатысты қосымша білім қорын жинау.

Пайдаланылған әдебиет:

1. Хасенов Ә. Тіл білімі. – Алматы: Санат, 1996.
2. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология – Алматы, 1992.
3. Қазақ грамматикасы. – Астана: Елорда, 2002.
4. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992.
5. Маманов Ы. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы, 2007.
6. Ибатов Ә. Қазақ тіліндегі есімдіктердің тарихынан. – Алматы, 1966.
7. Қазақ грамматикасы. – Астана: Елорда, 2002
8. Оралбай Н. Қазіргі қазақ тілінің морфологиясы. – Алматы, 2007
9. Салқынбай А. Абақан Е. Лингвистикалық түсіндірме сөздік. – Алматы, 1998

№10 - дәріс

Тақырыбы: Есімдік, мағыналық топтары, түрлену жүйесіндегі ерекшелігі

Мақсаты: қазақ тіліндегі сан есімдердің сөз таптары жүйесіндегі орны, ерекшелігі, мағыналық топтары туралы мәлімет беру, есімдіктің жалпы тіл білімінде, оның ішінде қазақ тіл білімінде зерттелуіне шолу жасай отырып, лексика-грамматикалық ерекшелігі, мағыналық топтары, түрлену жүйесі туралы түсінік беру.

Дәріс жоспары:

1. Есімдіктердің зерттелуі.

	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: Бесінші</p>
---	---	--------------------------------------	-----------------------------

2. Есімдіктердің лексика-грамматикалық сипаты.

3. Синтаксистік қызметі.

Негізгі ұғымдар: жіктеу, сілтеу, сұрау, өздік, белгісіздік, болжалдық, жалпылау есімдіктері, прономиналдану, субстантивтік, атрибутивтік, дейкисис.

Дәріс мәтіні

Есімдіктер сан жағынан аса көп болмағанымен, есім сөз таптарының орнына жиі қолданылып, орынбасар сөз табы ретінде қызметінде жұмсалады.

Сондықтан сөз табы ретінде есімдікке тән жалпы қасиеттер мен заңдылықтарды, олардың қалыптасу тарихы мен жүйесін анықтауға бағытталған еңбектер аз емес. Алтай тілдеріндегі есімдіктерді зерттеу жұмысын алғаш рет ғалым Кастрен қолға алды.

Есімдіктердің қазақ тіл білімінде зерттелуіне келсек, бұл салада Н.Сауранбаевтың («Есімдіктер»), Ш.Сарыбаевтың («К вопросу о местоимении в казахском языке»), Ә.Төлеуовтың («Қазақ тіліндегі есімдіктер») еңбектерін атауға болады /1,4/.

Аталған еңбектердің барлығында есімдіктердің тарихы, құрамы мен қалыптасу жүйесі, мағыналық сипаты жан-жақты қарастырылған.

Есімдіктерді дербес сөз табы ретінде тануда таптастырудың лексика-семантикалық және грамматикалық ұстанымдары негізге алынады.

Есімдіктер сөйлемнен тыс немесе сөйлем ішінде қолданылғанымен, өзіне қатысты басқа сөздерден бөлек алынғанда мағыналары дәл, нақты болмай, қашанда жалпылама қалыпта кездесіп отырады.

Жалпы грамматикалық ұғымдардың түрлеріне қатысына қарай заттық есімдіктер, белгі есімдіктері және сандық есімдіктер болып үш түрге бөлінеді /4, 183/. Бұл жерде заттық және белгі есімдіктері алдыңғы топтастырудағы субстантивтік және атрибутивтік есімдіктермен бірдей. Ал сандық мәнді кейбір сұрау, белгісіздік есімдіктері үшінші топта қарастырылады.

«Қазақ грамматикасында» есімдіктің аталған тобының септелу жүйесіндегі ерекшеліктердің үш түрі берілген /2, 483-484/, ал ол есімдігінің (III ж.) септік жалғауларын қабылдаудағы өзгеруі сөз етілмеген.

Синтаксистік қызметі жағынан есімдіктер, орынбасар сөз табы ретінде, мағыналық ерекшеліктеріне қарай белгілі бір сөйлем мүшесі қызметінде жұмсалады. Атрибутивтік есімдіктерге қарағанда, субстантивтік есімдіктер тұрлаулы, тұрлаусыз мүшелер қызметін атқарады. Ал атрибутивтік есімдіктер негізінен анықтауыштық қызмет атқарып, тек субстантивтенгенде ғана басқа сөйлем мүшелерінде жұмсалады.

Есімдіктердің грамматикалық қызметіндегі бір ерекшелігі – дейкисистік қызмет атқаруы.

	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: Бесінші</p>
---	---	--------------------------------------	-----------------------------

Дейксис (грек. *deixis* – көрсету) – лексикалық және грамматикалық құралдар арқылы берілетін тіл бөлігінің мағынасын не қызметін көрсету /5, 65/. Бұл қызмет жіктеу және сілтеу есімдіктеріне тән.

Сондай-ақ қай сөздің орнына қолданылуына байланысты есімдіктер анафоралық қызмет атқарады /4, 180/. Есімдіктің бұл қызметі оның орынбасар сөз табы ретіндегі ерекшелігімен байланысты анықталады.

Субстантивтену, адвербиалдану, адъективтену құбылыстары сияқты прономиналдану процесі де сөздің мағынасы мен грамматикалық сипатынан туатын өзгерістермен байланысты лексика-грамматикалық құбылыс болып табылады. Бұл құбылыс басқа сөздердің есімдіктенуі негізінде жүзеге асады.

Есімдіктерді зерттеген ғалым А. Ибатов еңбегінде мынау, анау сілтеу есімдіктері мынау, анау сілтеу есімдіктері мын-а, ан-а сілтеу есімдіктері мен бу/ву сілтеу есімдіктерінің бірігуінен жасалған дейді. Бұл пікірді М. Томанов та жақтайды. Демек, мұнда жұрнақ я сөз деген пікір ашық қалып отыр.

Профессор А. Ысқақов бұл есімдіктер -у элементі арқылы жасалған дейді.

Профессор Қ. Есенов (монографиядағы есімдік сөзжасамының авторы) -ау құранды жұрнақ, себебі сөздің ана, мына варианты кеңінен қолданылады, осынау, осынша, дегендегі -нау, осыншама, осынысы дегендегі -н элементінің қолданысы осыны көрсетеді дейді. Ал сан есімнен ауысқан біреу есімдігінде -еу жұрнақ дейді.

Тұжырымдар:

1. Есімдік затқа, заттық белгіге қатысты ұғымдарды ықшамдап жеткізуші сөз табы ретінде мағыналық сипатының жалпылығымен ерекшеленді.
2. Өзіне тән түрлену жүйесі, грамматикалық категорияларының болмауына қарамастан, орынбасар сөз табы қызметінде түрлене алады.
3. Мағыналық ерекшеліктерінің ішкі сипатына қарай олар жеті түрге бөлінеді.

Бақылау сұрақтары:

1. Есімдіктердің семантика-морфологиялық топтары

Дәріс бойынша әдістемелік нұсқау

Дәріс мәтінінде келтірілген тұжырымдар негізінде сан есімнің сөз табы ретіндегі ерекшелігі, морфологиялық сипаты, мағыналық топтары, басқа сөз таптарымен байланысы туралы қосымша ақпарат алу, дәріс мәтінінде келтірілген тұжырымдар негізінде есімдіктің сөз табы ретіндегі өзіндік ерекшеліктері мен белгілері, орынбасар сөз қызметіндегі түрлену сипаты, қолданысы мен тұлғалық белгілеріне қатысты қосымша білім қорын жинау.

Пайдаланылған әдебиет:

	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: Бесінші</p>
---	---	--------------------------------------	-----------------------------

1. Хасенов Ә. Тіл білімі. – Алматы: Санат, 1996.
2. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология – Алматы, 1992.
3. Қазақ грамматикасы. – Астана: Елорда, 2002.
4. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992.
5. Маманов Ы. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы, 2007.
6. Ибатов Ә. Қазақ тіліндегі есімдіктердің тарихынан. – Алматы, 1966.
7. Қазақ грамматикасы. – Астана: Елорда, 2002
8. Оралбай Н. Қазіргі қазақ тілінің морфологиясы. – Алматы, 2007
9. Салқынбай А. Абақан Е. Лингвистикалық түсіндірме сөздік. – Алматы, 1998

№11-дәріс

Тақырыбы: Етістіктің лексика-семантикалық және морфологиялық сипаты. Күрделі етістіктер, түрлері. Етістіктің грамматикалық формасы

Мақсаты: Етістіктің грамматикалық категорияларының топтастырылуына қатысты ғылыми көзқарастарды саралап, олардың топтастырылуы, берілу жолдары, ерекшеліктері туралы түсінік беру.

Дәріс жоспары:

1. Етістік категорияларының ерекшеліктері.
2. Етістіктің лексика-семантикалық және грамматикалық категориялары.

Тақырып бойынша негізгі ұғымдар: салттылық-сабақтылық категориясы, етіс, болымды-болымсыз категория, амалдың өту сипаты, кимыл есімі, рай, шақ, жақ категориялары, вербалдану.

Дәріс мәтіні

Етістіктің сөз табы ретіндегі тағы бір ерекшелігі оның күрделі грамматикалық сипаты мен түрлену тұлғасында. Бұл орайда етістіктің грамматикалық категорияларының орны ерекше. Жалпы басқа сөз таптарымен салыстырғанда, етістік –грамматикалық категорияларға бай сөз табы. Солай бола тұра, етістіктің грамматикалық категорияларының іштей бір-бірінен өзіндік ерекшеліктері бар. Ол ерекшеліктер етістіктің грамматикалық формаларының етістік түбіріне үстейтін мағыналарының табиғатынан, түрлену жүйесінен көрінеді. Осы тәріздес ерекшеліктеріне қарай, тіл тәжірибесінде етістік категорияларын бірнеше топқа бөліп қараушылық та кездеседі. Мәселен, Ғ. Әбуханов етістік категорияларын лексика-семантикалық және грамматикалық деп екі топқа бөліп, лексика-семантикалық категорияларға болымды,